

Munich Personal RePEc Archive

Labour rights – between natural-legal and legal-positivist views about human rights

,

(New Bulgarian University - Sofia)

2019

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/126526/>
MPRA Paper No. 126526, posted 11 Nov 2025 08:47 UTC

ТРУДОВИТЕ ПРАВА - МЕЖДУ ЕСТЕСТВЕНО-ПРАВНИТЕ И ЮРИДИКО-ПОЗИТИВИСТИЧНИТЕ ВЪЗГЛЕДИ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Ивайло Стайков¹,
Нов български университет

Резюме: Разглежда се мястото на трудовите и другите социални права в исторически възникналата и развила се система на правата на човека върху идейните концепции на естествено-правната школа и юридическия позитивизъм. Обосновава се общоцивилизационното значение и универсалността на трудовите и социалните права на човека.

Ключови думи: трудово право, права на човека, естествено-правна школа, юридически позитивизъм

LABOUR RIGHTS - BETWEEN NATURAL-LEGAL AND LEGAL-POSITIVIST VIEWS ABOUT HUMAN RIGHTS

Ivaylo Staykov,
New Bulgarian University

Abstract: Under consideration in the paper is the place of labour and other social human rights in the human rights' system that evolved historically upon the concepts of natural-law school and legal positivism. The author justifies the common civilised significance and the universal nature of labour and social human rights.

Keywords: Labour Law, Human Rights, Natural-Law School, Legal Positivism

---

¹ Доц. д-р Ивайло Стайков, имейл: istaikov@nbu.bg

Въведение

В теорията на правото е общоприето становището за трите поколения права на човека².

1. Първото поколение права на човека се свързва с признаването на традиционните либерални ценности за свобода и равенство, чието формиране става в хода на буржоазните революции. Това са личните (гражданските) и политическите права като основни естествени и неотчуждаеми права на човека. Тези права не зависят от държавата, като съвременната правова държава е длъжна да ги признае и гарантира, като ги уреди изрично в законодателството.

Второто поколение права на човека се формира в процеса на борбата на народите за повишаване на тяхното икономическо и социално положение, повишаване на културния и образователния статус, за което е

² За общотеоретичните виждания относно правата на човека вж. Неновски, Н. *Права на човека. Общотеоретични въпроси*. С.: ИК „Юриспрес“, 1994; от него: *Права на човека – историческа еволюция*. – *Правна мисъл*, 1994, № 2, 20–37; Друмева, Ем. *Още за основните права на гражданите*. – *Правна мисъл*, 1994, № 4, 3–12; Стайков, Ив. *Представите за човешкото достойнство и правата на личността във философската и правната мисъл на XIX век*. – *Правна мисъл*, 1996, № 2, 180–183; Сталев, Ж. *Поява, уредба и защита на основните права и свободи на човека*. – В: *Актуални проблеми на международното право*. Сборник от научни трудове посветен на проф. Владимир Кутиков. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2000, 34–46; *Основни права на човека*. Сборник. Авт. колектив. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2002; Радев, Д. *Правни основи на демокрацията*. С.: Сиела, 2009, 45–52 (гл. II, т. 2 – *Права на човека и тяхното преекспониране*); Стоилов, Я. *Основните права като принципи на правото*. – В: *Право и права*. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, 40–54; Чернева, Б. *Онтология на правата на човека*. *Релацията права на човека – основни права на гражданина*. – В: *Право и права*. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, 77–88. *Вж. и Права човека на кануне XXI века*. Под ред. Б. Гросс и др. М., 1994; *Общая теория прав человека*. Под ред. Е. А. Лукашевой. М., 1996; *Права человека как фактор стратегии устойчивого развития*. Под ред. Е. А. Лукашевой. М., 2000; *Рассказов, Л. П., И. Е. Упоров. Естественные права человека*. СПб., 2001; *Глухарева, Л. И. Права человека*. *Гуманитарный курс*. М., 2002; *Саидов А. Х. Общепризнанные права человека*. М., 2004.

необходима целенасочената дейност на държавата за позитивно-правно обезпечение и практическа реализация на тези права. Това са социалните, икономическите и културните права на човека или т. нар. „позитивни права на човека“. Исторически погледнато самата идея за социалните права е пряко свързана с идеята за социалната държава³.

Третото поколение права на човека започва да се формира след Втората световна война и се свързва с правото на развитие, правото на самоопределение, малцинствени права, право на здравословна околна среда, правото на народите на мир, правото на достъп до общото културно наследство, права на международния информационен ред (дигитални права). По повод на тяхното признаване и юридическо уреждане се приемат множество универсални и регионални международноправни актове, като се създават и съответните правни механизми за тяхното обезпечаване и реализация. Така се създава и международното хуманитарно право.

В последното десетилетие в доктрината се обсъжда съдържанието на четвърто и пето поколение права на човека, свързани с идеални явления като право на информация и комуникация, право на знание и др. по повод все по интензивното развитие на информационното общество⁴.

2. Погледнато от гледна точка на историческото развитие на идеята за правата на човека може да се отчете следната корелация между първото и второто поколение права.

Докато гражданските и политическите права (първото поколение права) се характеризират как способ за предпазване и защита на индивида от произвола на държавата, то социално-икономическите права (второто

³ Относно трудовите и социалните права на човека, както и за същността на социалната държава вж. Танчев, Евг. Проблеми на социалната държава в модерния конституционализъм. – Правна мисъл, 1994, № 2, 3-13; Маркова, Пл. Съответствие на българското законодателство с международните норми, уреждащи трудовите и икономическите права. – Правата на човека, 1997, № 1, 41-50; Йосифов, Н. Конституционното право на труд и неговото реализиране. – В: Конституционализъмът и съвременното развитие на България. 10 години от приемането на Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2002, 100-115; Друмева, Ем. Трудовите права са основни права (конституционноправни аспекти). – В: Юбилеен сборник, посветен на 80-годишнината на проф. д. ю. н. Васил Мръчков. С.: ИК „Труд и право“, 2014, 57-70; Мръчков, В. Субективно право и субективни трудови права. С.: Сиби, 2017, 157-172; от него: За „социалното“ в българската конституция. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. IX. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017, 40-56 и цит. лит.; Никитинский, В. И., В. А. Вайпан. Социальная справедливость и трудовое право. – Советское государство и право, 1987, № 10, 60-68; Иваненко, В. А., В. С. Иваненко. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. СПб., 2003.

⁴ Вж. и Кискинов, В. Субективните права в информационното общество. – В: Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, 33-54.

поколение права) се разглеждат в качеството им на своеобразно средство за получаване на помощ от държавата за нейните граждани.

Целта на първото поколение права на човека е установяване на равенство във възможностите за всички граждани. Второто поколение има като цел „изравняване на резултатите“ след реализацията на правата от първото поколение. Докато гражданските и политическите права се свързват с необходимостта да се осигурят юридически условия за свободна самореализация на личността, то социално-икономическите права се отъждествяват с възможностите за придобиване от индивида на социални блага, които блага да са в състояние да му обезпечат съществуване, което съответства на човешкото достойнство в рамките на достигнатото от обществото към даден исторически момент ниво на материално благосъстояние.

Тази корелация между първото и второто поколение права на човека по ясен и категоричен начин е позитивно-правно уредена в преамбюла на Международния пакт за икономическите, социалните и културните права на човека от 1966 г. – „идеалът за свободната човешка личност, освободена от страха и нуждата, може да бъде осъществен, само ако бъдат създадени такива условия, при които всеки може да се ползва от своите икономически, социални и културни права, така както и от своите граждански и политически права“⁵.

I.

1. По отношение на анализа относно смисъла, съдържанието и социално-правното предназначение на трудовите права, трябва да се подхожда посредством правно-историческия метод на научно изследване. Съвременните трудови права, които са уредени в международноправните актове, националните конституции и вътрешните законодателства на икономически развитите държави, както и в правото на Европейския съюз, са резултат на дълго историческо установяване и юридическо уреждане, като част от развитието на идеята за правата на човека изобщо.

Решаващ етап в развитието на идеята за правата на човека, и в частност на трудовите права, са буржоазно-демократичните революции през XVII-XVIII век, които прогласяват не само широк набор отделни права на човека, но и формулират принципите за свобода на човека и формалното равенство между хората, които стоят в основата на универсалността на правата на човека.

⁵ Вж. и Бахнев, Юл. Международните пактове за правата на човека. – Международни отношения, 1976, № 4, 30–40; Йотов, Й. Увод в международната защита на правата на човека. С.: Книгоизд. къща „Труд“, 2001; Форсайт, Д. Правата на човека в международните отношения. С.: Изд. „Слънце“, 2002; Петрова, П. Проблеми и перспективи на международноправната защита на социалните права. – В: Сборник с доклади от международна научна конференция на тема „Ролята и значението на международното и наднационалното право в съвременния свят“, организирана по повод 90-годишнината на проф. д-р Иван Владимиров, 27.10.2017 г. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2018, 531–550.

За установяването на правата и свободите на човека, в т. ч. на трудовете и социалните права, огромно значение има тяхното идеологическо и доктринално обосноваване – учението за естествените и по рождение права на човека, от една страна, и юридико-позитивистичното учение за правата на човека, от друга.

2. В основата на естествено-правната концепция за правата на човека стоят принципите за свободното поведение на човека в отношенията му с държавата и другите хора; ограничаване на вмешателството на държавата и другите хора в частната сфера на отделния човек; определяне на границите на позволеното на отделния човек и на позволеното на другите в отношенията му с него.

Идеята за естествените и неотчуждаеми права на човека стават мощен фактор за самата Велика френска революция и за създаването на нейния най-значим исторически правен акт – Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г. Така естествено-правната доктрина се явява революционен похват в общественото съзнание. Индивидът, който преди това е изцяло подчинен на държавата и зависим от нея, придобива автономия, както и правото на ненамеса на държавата в неговата свобода, която му е дадена от закона, получава гаранции за държавна защита при нарушаване на неговите права и свободи. Великата френска революция преминава под лозунга „Свобода, равенство, братство“. Именно противоречието между свободата и равенството става един от главните предмети на изследване за много социални науки, в т. ч. и за правната наука.

Едно от проявленията на икономическата свобода на човека става и свободата на труда. Тя е постулирана още в XVIII век от класиците на икономическата мисъл англичаните А. Смит, Р. Кантильон, Д. Рикардо, и французите А. Тюрго, Ф. Кене. В края на същия век френските социалисти Г. Бабоф и Ш. Фурие за първи път поставят въпроса за правото на човека на труд.

Г. Бабоф (1760-1797) отбелязва: „Обществото е длъжно да обезпечи на своите членове работа и определена работна заплата в съответствие с цените на всички стоки, така че работната заплата да бъде достатъчна за придобиване на продоволствие и за удовлетворяване на потребностите на всяко семейство“. Тази мисъл ясно определя връзката между правото на съществуване с правото на определена работна заплата на наемните работници. Ш. Фурие (1772-1837) изказва идеята, че правото на съществуване на човека в обществото трябва да бъде заменено с тези основни естествени права, които човекът е имал до образуването на обществото⁶.

Социал-реформаторът С. Сисмонди (1773-1842) в 1819 г. в своето класическо произведение „Новите начала на политическата икономия или за богатството и неговото отношение към народонаселението“ посочва, че работната заплата трябва да бъде повече от оскъдните средства за прежи-

⁶ Цит. по Миронов, В. И. Законодателство о труде: теория и практика. М., 2000, с. 16.

вяване и трябва да обезпечава работещия и в детството, и в старостта, и по време на почивка, и при временна загуба на трудоспособност. С. Сисмонди разглежда държавата като гарант за правото на съществуване на човека и предлага цял комплекс мерки за постигане на целта: забрана на детския труд; ограничаване на продължителността на работния ден; заплащане при болест и безработица, пенсии при старост, и др. По този начин той практически обосновава идеята, че правото на труд и правото на съществуване трябва да бъде обезпечено от социалното законодателство. По мнение на учения при провеждане на социалните реформи, държавата не трябва да пречи и да възпрепятства индивидуалната стопанска инициатива.

Проблемите на правото на труд и правото на съществуване в концентриран вид са представени от гледна точка на правото от австрийския юрист и философ А. Менгер (1841-1907) в неговото произведение „Право на пълния продукт на труда“. Естествено-правната теория служи като основание за извеждането от учените на трите взаимосвързани права на работника: на свобода на труда; свобода на произведения продукт; свободен обмен на продуктите на труда. Последното А. Менгер разбира по следния начин: „По силата на правото на труд всеки трудоспособен гражданин, който не може да си намери работа при частния производител, може да иска от държавата или от обществените съюзи (общини и други подобни) обикновена надничарска работа със заплащане на обичайната работна заплата“⁷. В тази част от учението му А. Менгер доразвива тезите на англичанина У. Томсън, който още в 20-те години на XIX век обосновава трите теоретични положения относно труда: на труда трябва да се предостави пълна свобода; целият продукт на труда трябва да се гарантира на производителя; обменът на продуктите на труда трябва да бъде свободен.

Немският юрист Г. Йелинек (1851-1911) последователно защитава идеята за самоограничаване на пълномощията на държавата по отношение на създаването от нея законодателство. В същото време той отстоява тезата за активната роля на държавата в социалната сфера, като обосновава разделението на субективните права на частни субективни и на публични субективни права. Последните включват в себе си правото на положителни услуги от страна на държавата, която теоретична теза полага основите за приемане на активната роля на държавата в обезпечаването и защитата на правата на човека, в т. ч. и на социалните права⁸.

Така осъзнаването, че работниците имат право на живот и на минимални здравословни условия на труд, стимулира началото на научното осмисляне на работническия въпрос. В 1795 г. гр. Манчестър (Англия) е орга-

⁷ Цит. по Глебов, А. Обществена работа (социално-политическият очерк). СПб., 1906, с. 8.

⁸ Вж. Елинек, Г. Декларация прав човека и гражданина. М., 1905; Борьба старого права с новым. М., 1908; Право современного государства. СПб., 1908; Социально-этическое значение права, неправды и наказания. М., 1910.

низиран комитет за изследване на работническия въпрос, а в началото на следващата година, на едно от заседанията на комитета доктор А. Персивал прави доклад за влиянието на трудовата дейност върху здравето на децата. Показателно е, че преобладаваща част от инициаторите и защитниците на първите фабрични закони в Англия през 1802 и 1819 години, като Р. Пил, Р. Оуен, Р. Остлер и други, разработват своите тези именно върху идеята, че работниците притежават определени неотменими права, свързани преди всичко с тяхното здраве и живот. Английският историк и философ Т. Карлейл (1795–1881) пише във връзка с това: „Паричното възнаграждение, в размер, който е достатъчен, за да може работникът да живее и да се труди и в бъдеще, е необходимо, както за трудещия се с благородническо потекло, така и за този, който няма такова, ако вие смятате, че той трябва да остане жив“⁹. За разлика обаче от последователите на Д. Рикардо, Т. Карлейл счита, че работната заплата трябва да бъде не минималната, на нивото на физическото съществуване, а справедливата. Т. Карлейл провъзгласява трудът като висша социална ценност, а правото на труд определя като важно неотменимо право на човека. Именно в този контекст авторът разглежда исканията на работниците и тяхната борба за по-добри и справедливи условия на труд в своя най-значим труд „Чартизъм“ (1846 г.).

3. Доктрината обаче за естествените и неотчуждаемите права и свободи на човека не е единствената, която теоретично да разглежда взаимоотношенията между човека и държавата. Исторически на нея се противопоставя позитивистичният подход към природата на правата на човека и взаимоотношенията между държавата и човешката личност.

Съгласно този подход относно правата на човека, техният обем и съдържание се определят от държавата, което ги „подарява“ на човека, като така осъществява по отношение на него патерналистически функции. Противопоставянето в правната наука на естествено-правните и юридико-позитивистичните възгледи за правата на човека продължава повече от две столетия.

Неотчуждаемите права и свободи на човека, основните положения на Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г., идеите за правовата държава, намират поддръжка и защита в трудовете на много учени. На свой ред други правници се противопоставят на идеите за човешката свобода, на наличието на естествени права, като отстояват възгледа за „законността“, разбирана като позитивно право и като антипод на естествените права. В борбата между застъпниците на естествено-правната школа и тези на юридическия позитивизъм се ражда идеята за нормативното закрепване на естествените права в действащото законодателство. Именно създаването на самостоятелна правна уредба на естествените права се разглежда като средството, чрез което социалният идеал да се преведе на конкретна правна плоскост.

⁹ Карлейль, Т. Теперь и прежде. М., 1994, с. 301.

Дореволюционните руски учени П. И. Новгородцев и А. Покровский подчертават юридическото значение на естественото право на човека на съществуване и пряко го свързват с „достойното възнаграждение“ за труд на ниво, не по-ниско от това, което е необходимо за преживяване¹⁰.

Въз основата на доктрината за естествените права на човека големият руски трудовоправник Лев С. Тал (1867–1933) пише, че „на работната сила, като предмет на задължение, са присъщи всички особености на личните блага. Те не могат да бъдат отчуждавани“. Л. С. Тал подчертава, че „съвременното правосъзнание явно е склонно към признаване на работната сила към личната правна сфера на човека и е необходима защитата ѝ от посегателства наравно с другите лична блага“¹¹.

Друг известен трудовоправник от времето на дореволюционна Русия – Павел И. Астров (1866–1919?), в своите изследвания пряко свързва законодателната охрана на хората на наемния труд с тяхното право на живот и здраве, които блага не могат да бъдат предмет на договор. Той изхожда от неразривната връзка между личността и наемния труд на работника, а правната защита на трудовите права на личността в процеса на полагане на наемен труд, определя като първостепенна задача на работническото право¹².

II.

В края на XIX век и в началото на XX век настъпва повсеместна легализация на правото на труд и на правото на социално осигуряване, обособяването на трудовото право, а впоследствие и на осигурителното право като самостоятелни правни отрасли¹³.

¹⁰ Новгородцев, П. И., И. А. Покровский. О праве на существование. Социально-философские этюды. СПб., М., 1911; Новгородцев, П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. СПб., 2000 (по изд. 1909 г.), 272–274 и др. Вж. и Лушников, А. М. Право на существование как социально-правовая категория. – В: Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения. М., 2004, 78–87.

¹¹ Таль, Л. С. Очерки промышленного рабочего права. М., 1918, с. 125. Вж. и Лушников, А. М., М. В. Лушникова. Лев Семенович Таль – отец-основатель российской науки трудового права и ярославской школы ученых-трудоуков. – Вестник трудового права и права социального обеспечения. Вып. 1. Под ред. А. М. Лушниковой и М. В. Лушниковой. Ярославль, 2006, 24–48.

¹² Астров, П. И. Право на труд и право на здоровье. М., 1910; Русская фабричная медицина. Критика законопроекта Комиссии Государственной Думы по рабочему вопросу. М., 1911, 6–9; Юридические предпосылки рабочего права. II. Кодификации. М., 1911, 5–8 и др.

¹³ Радоилски, Л. Трудово право. Историческо развитие. С.: Наука и изкуство, 1957, 8–19; Средкова, Кр. Българското трудово законодателство – 100 години и след това. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. II. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007, 19–58 и цит. лит.; от нея: Трудово право. Обща част. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010, 35–78.

1. В този исторически период започва и оценяването от много изследователи на труда като висша добродетел. Още в средата на XIX век французинът А. Моро-Кристоф пише: „Трудът – това е живата материя, от която е съставен животът; той е клетъчната тъкан на всеки социален строй; необходимото условие за жизнеспособността на отделния човек и на цели народи; единственият и правилен източник, от който води началото си и богатството на богатия, и подобряването на положението на бедния, и процъфтяването на цели народи и държави“¹⁴.

В края на XVIII век и в началото на XIX век са легализирани вече философски обосноваваните естествени права на човека, отнасящи се преди всичко до гражданските права. Формално равното право на всички хора се урежда в закона, но това положение не оправдава социалните очаквания. Това довежда до криза на естествено-правното учение и снижаване на неговото влияние в общественото правосъзнание. В същото време правото на съществуване на доктринално ниво започва все по-осезаемо да се свързва с правото на труд и с достойно възнаграждение за положения труд.

Така зараждането и правното нормиране на трудовите права става един от социално-политическите фактори, които в значителна степен обединяват и сближават двете основни теоретични учения за правата на човека – естественото право и правният позитивизъм. Още от самото начало на своето развитие трудовите права се обосновават теоретично и се уреждат в нормативни актове на границата на частните и публичните начала на правното регулиране на трудовите отношения. Този своеобразен синтез между основните постулати на естествено-правното учение и юридическия позитивизъм, от една страна, и на публичното и частното право, от друга страна, създава трудовите права като разновидност на социалните права.

2. Първите специални законодателни актове в сферата на регулирането на трудовите отношения са приети в началото на XIX век (в Англия през 1802 г.), но по-цялостното им публичноправно регулиране започва своето същинско развитие в последната третина на XIX век и в началото на XX век (Франция, Италия, Германия и др.). Това е исторически период, в който в правната уредба на трудовите отношения има съчетаване на частноправни и публичноправни начала в регулирането на труда, с отчетливо преимущество на първите. В едно или друго съотношение този синтез на публично и частно право в областта на правната уредба на трудовите от-

¹⁴ Тези принципни положения не загубват своето значение и актуалност през целия XX век, както и в началото на настоящия XXI век вж. Рийч, Р. Трудът на нациите. С., 1991; Джиарини, О., П. Лидке. Бъдещето на труда. Доклад на Римския клуб. С., 2001, 7, 13-35. – „Трудът определя облика на човека поради неразривната връзка между труда, човешкия потенциал и достойнство“. Blanpain, R. Work in the XXIst Century. – In: Law in Motion, World Law Conference, Kluwer Law International Law, 1997, 883-885; Hepple, B. Rights at work. – In: Decent Work: Objectives and Strategies. Geneva: ILO, 2006, 33-45; Fuchs, M., Fr. Marhold. Europäisches Arbeitsrecht. Wien-New York: Springer Verlag, 2001, 1-3, 8-10.

ношения съпътства цялостното историческо развитие на трудовото право в световен мащаб, и продължава и до днес.

Трудовото законодателство, т. е. легализацията на трудовите права, в повечето страни, се приема в следната последователност: регулиране на охраната на труда на децата и жените, преди всичко с въвеждане на минимална възраст за постъпване на работа; създаване на някои минимални изисквания в съдържанието на трудовия договор (максимална продължителност на работния ден, в началото за някои, а впоследствие за всички категории работници); в отделни случаи се въвежда минимален размер на работната заплата и периодичност на нейното изплащане; санитарно-хигиенни изисквания към условията на труд. Законодателното регулиране на трудовите права се свежда основно до защитата на наемния работник от прекомерната експлоатация, затова се легализират тези трудови права, които обезпечават преди всичко физическото съществуване на работника в епохата на първоначалното натрупване на капитала.

„Бащата“ на полицейското право Р. фон Мол е един от първите, които употребяват термина „работническо право“, като съвкупност от норми, които регулират обществените отношения, свързани с наемния труд¹⁵.

През 30-те години на XIX век се създават първите държавни органи за контрол за спазването на трудовото законодателство. Това са фабричните (трудовете) инспекции, чиито функции постепенно се разширяват – от контрол върху условията на труд на малолетните работници до общ контрол върху прилагането на трудовото законодателство.

Първата фабрична инспекция е създадена в Англия през 1834 г. Нейният ръководител доктор А. Редгрейв, както и други фабрични инспектори (Р. Кук-Тейлор, Л. Хорнер и др.) могат с основание да се определят като едни от първите изследователи на правното регулиране на трудовите отношения. В същото време започва и създаване на първите органи за разрешаване на трудови спорове с участието на държавата (помирителни камари, арбитражни съдилища и др.), като в някои държави техните решения имат задължителна сила.

По-нататъшното развитие на трудовите права през втората половина на XIX век е свързано със законодателното признаване на трудовите права на работника, които се реализират в колективна форма: право на сдружаване, право да се водят колективни преговори с работодателя, право на стачка. Правната уредба на правото на синдикално сдружаване и на правото на стачка извървява дълъг и труден път – от тяхното изрично забраняване в закона и наказателно преследване до тяхното официално признаване в законодателството.

По такъв начин, в течение на десетилетия, доктриналното обосноваване на намесата на държавата в регулирането на трудовите отношения, т. е. пряката държавна намеса в либералния пазар на труда чрез създаване

¹⁵ Вж. подробно Лушникова, М. В., А. М., Лушников. Очерки теории трудового права. СПб., 2006, 16-82.

на правни норми (легализацията на трудовите права), обслужва и е практическо приложение на юридико-позитивистичният подход към определяне на природата на правата на човека.

III.

В началото на ХХ век, въз основа на вече създаденото трудово законодателство, в теоретичните изследвания отчетливо се обосновава тезата за дуализма на трудовото право – частно трудово право и публично трудово право. Частното трудово право има две нива – първото е индивидуално-договорното регулиране, чиято реализация се осъществява чрез трудовия договор, а второто, колективно-договорното регулиране, което се реализира чрез колективния трудов договор.

Известният дореволюционен руски трудовоправник Лев С. Тал отнася към частноправните основи на трудовото право, освен горепосочените нива, и т. нар. работодателска власт. Този автор определя частното трудово право като трудово право в тесния смисъл на това понятие или още социално право¹⁶.

Публичното трудово право, което в правната литература от началото на ХХ век се нарича още работническо, фабрично или промишлено право, включва в себе си нормите относно държавните ограничения, забрани и предписания, които оказват влияние преди всичко върху договорната свобода на страните на трудовия договор, и преди всичко на работодателя. Тук се отнасят такива класически институти на трудовото право като държавния надзор и контрол за спазване на трудовото законодателство и разрешаването на трудовите спорове по установен от законодателството ред. Промишленото право, по думите на Л. С. Тал, „представлява неразделна смес от норми на публичното и частното право“¹⁷.

Така, в съответствие с юридико-позитивистичния подход към природата на правата на човека, обемът и съдържанието на трудовите права, се определят от държавата, която осъществява по отношение на работника патерналистични функции. Един от бащите-създатели на трудовото право в Западна Европа, немският трудовоправник проф. Хуго Зинцхаймер (1875–1945), в своето фундаментално изследване „Grundzüge des Arbeitsrechts“ (Основни положения на трудовото право), обосновава необходимостта да се обособи трудовото право като самостоятелен правен отрасъл, като за основна причина за това, той посочва не толкова особения предмет на правно регулиране – зависимият труд на наемния работник, колкото особеното социално предназначение на този правен отрасъл. Трудовото право се основава на принципа за защита на човешкия труд като възплъщение на човешката личност. Трудовото право в по-голяма степен отчита

¹⁶ Таль, Л. С. Очерки промышленного рабочего права. М., 1918, 1–3.

¹⁷ Таль, Л. С. Очерки промышленного права. М., 1916, с. 2.

потребностите на човека от свободен и достоен труд, в сравнение с правото на собственост и свободата на търговията¹⁸.

Обобщение

В продължение на целия XIX век поетапно започва легализацията на трудовите права. Така започва и теоретичното обосноваване, законодателното установяване и като краен резултат – началото на обособяването на трудовото право като самостоятелен правен отрасъл. Още от момента на своето възникване, трудовите права са основани на единството на частноправните и на публичноправните начала при правното регулиране на трудовите отношения. И към днешна дата частноправните и публичноправните елементи в правната уредба на трудовите отношения съществуват в единство и взаимодействие¹⁹. Това положение се отчита не само когато публичната власт пряко взема участие в едно правоотношение, но и тогава когато публичната власт заявява своя интерес и се намесва чрез създаденото от нея законодателство в правните отношения между частноправни субекти (в случая работодател и работник или служител като страни на трудовото правоотношение). Частно-публичната дихотомия в правото е тясно свързана с основните въпроси във философско-правното учение за държавата и нейното устройство и със философията на правото, и особено със философско-правните идеи за естественото право и правния позитивизъм.

Доктриналното обосноваване на правото на труд в исторически аспект се свързва с разрешаването на „основния въпрос“ на философията на държавата и на философията на правото – кои права на човека са първични – естествените или позитивните? Правото на труд, както и производните на него други трудови права са исторически резултат от диалектичното единство на естествените права на човека и на позитивните задължения на държавата за обезпечаването и гарантирането на тези права. Това означава, че трудовите права се основават на принципите за свобода на човека и равенство на всички хора, и поради това са неотчуждаеми и неотменими права на човека. В тази си своя правна характеристика трудовите права се причисляват към естествените права на човека („отбранителни“ или „негативни“ основни права). От друга страна, техният обем и съдържание се определят от волята на държавата, която чрез създаването от нея трудово законодателство ги урежда по позитивен начин („съпричастни“ или „позитивни“ основни права, или още „права на постигнатото“, както и „права-изисквания“). Именно така трябва да се разглеждат в единство естествено-правните и юридико-позитивистичните възгледи за трудовите и социалните права на човека в съвременната демократична и правова държава.

¹⁸ Цит. по The Making of Labour Law in Europe. Ed by V. Heppit. London, 1986, 8-9.

¹⁹ Вж. интересното изследване Петров, В. Публичноправни проблеми на трудовото право. С.: Сиела, 2015.

По отношение на съотношението между естествено и позитивно право в съвременната демократична, правова и социална държава, а такава по Конституция (преамбюла и чл. 4, ал. 1) е Република България, те не трябва да се противопоставят едно на друго, а следва да се съотнасят едно към друго като съдържание и форма. Както правилно отбелязва И. Ю. Козлихин, „нито един съвременен позитивист не отрича моралните страни в съдържанието на правата, но всичките те безусловно разделят либералните ценности. Следователно конфликт съществува не между различните типове праворазбиране, а между типовете светогледи“²⁰.

В нашето съвремие е общоприето базисното положение, че правата на човека са висша ценност и в качеството им на такава те се явяват определящият критерий за „човешкото измерение“ при оценката на противоречивите процеси, които протичат днес както в България, така и по целия свят.

---

²⁰ Козлихин, И. Ю. Позитивизм и естествено право. – Государство и право, 2000, № 3, с. 11.